

JOHN LOCKE VE DAVID HUME'UN EPİSTEMOLOJİSİ VE BEŞERİ OLANIN İZAHI¹

Yrd. Doç. Dr. Özlem KIRLI

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, (ozlemkirli@mu.edu.tr)

ÖZET

Düşünürlerin bilgiyi ele alışları onların toplumsal ve siyasal “olan”a ilişkin yorumlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Platon’dan günümüze kadar birçok düşünür beşeri olanı epistemolojik temelle izah etmiş veya kanıtlamaya çalışmıştır. Beşeri olanın teori ile doğrudan bağlantılı olmadığını kanıtlamaya çalışan ilk felsefeciler ampiristlerden gelmiştir. Ampirik geleneğin iki önemli ismi, Locke ve Hume, adalet, yönetim, ahlâk gibi konularda büyük ölçüde bilgi felsefelerinden yola çıkarak açıklama yapmışlardır. Bu çalışmada, John Locke ve David Hume’un, bilgi felsefesindeki benzerlik ve farklılıklar ele alınacak, siyasal kurumların oluşumu ve ahlaka ilişkin görüşleri değerlendirilecektir. Her ne kadar ampirik geleneğe bağlı olsalar da, her iki filozofun beşeri olana dair geliştirdikleri yorumlar farklı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: John Locke, David Hume, Akıl, Yönetim, Toplum.

LOCKE AND HUME’S EPISTEMOLOGY AND EXPLANATION OF HUMANITY

ABSTRACT

Philosophers’ discourse to knowledge often influences their understanding of social and political “oughts”. Many philosophers, since Plato, have attempted to explain humanity on the basis of epistemology. Empiricists have been trying to prove that theory and social oughts have no direct relationship. Two main empiricist philosophers, Locke and Hume explored justice, government, and moral topics on the basis of their own epistemological approaches. In this paper, we examine the similarities and differences between the epistemologies of Hume and Locke. Even though both philosophers belong to the same empirical tradition, their understanding of humanity is different.

Keywords: John Locke, David Hume, Reason, Government, Society.

¹ Bu çalışma Uluslararası 8. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim kongresinde sunulmuş bildirinin gözden geçirilmiş, genişletilmiş şeklidir.

1. Giriş

Toplumsal olgular ve olayların oluşumuna dair açıklamada kavramların ve süreçlerin iki yöntemle şekillendiği varsayılır: kendiliğinden, müdahale olmaksızın uzun dönemde ya da belli amaçlar çerçevesinde müdahale neticesinde. Toplumsal, ekonomik ve siyasal yapının şekillenmesi ve işleyişinin dini referansın yerine, dünyevi ve begeri bir referansla düzenlenebileceği kabulü asıl olarak aydınlanma felsefesi kaynaklıdır. Akla olan inanç insanları, teolojik, mitsel, toplumsal birçok baskıdan kurtarmayı ve insanın daha mutlu olmasını ve özgürleştirmeyi hedefler. Soyut akla olan inançla oluşturulan toplumsal, ekonomik ve siyasal kurumların ve kuralların bu amaca hizmet etmesi beklenir. Ancak bu anlayışın her zaman pratiğe uygun çözümler üretmemesi, özgürlük- mutluluk, refah ve birey denkleminde bireyin kaybolmaya başlaması, bilgi ve toplum arasında kurulan organik ve güçlü ilişkinin sorgulanmasının yolunu açmıştır.

Özellikle David Hume ile birlikte toplumun nasıl şekilleneceğine dair düşünceler/ kabuller teorik temellendirmeden uzaklaşmaya başlamıştır. Bunun temelinde ampirik epistemolojinin gelişmesiyle doğuştan var olan bilgi anlayışının değişmesi ve bilginin kurucu veya oluşturucu güç olmaktan çıkarak, bilgi dışı bir gerçekliğin tasarımı veya işlevi durumuna gelmesi bulunmaktadır (Sunar, 1999:103).

Ampirik felsefecilerin önemli isimleri olan John Locke (1632-1704), George Berkeley (1685-1753) ve David Hume (1711-1776) kendi dönemlerinde Avrupa felsefesinin de önde gelen temsilcileridir. İskoçya’da Hume’un doğa, din, tanrı ve ahlak gibi konularda şüphecilliği dikkati çekmiştir. Berkeley, İrlanda’da, evrensel ahlaki ve dini algılayışı ile realist bir anlayışla düşüncelerini ifade etmiştir. İngiltere’de Locke, insan bilgisinin ve siyasal iktidarın sınırları üzerinde durmuştur. Locke’un fikirleri onyedinci yüzyıla ait iken; Berkeley’in fikirleri onsekizinci yüzyılın ilk dönemlerini aydınlatmış ve ondan sonraki yıllarda her iki ismin fikirleri Hume tarafından geliştirilmiştir. Onun düşünceleri, Hume’un özellikle şüphecilğini geliştirmesinde etkili olmuştur (Fraser, 1908:1-2).¹

¹ Berkeley’in, Locke’un ve özellikle Hume’un, bilgi felsefesine dair görüşlerinin oluşumundaki katkısı bahsetmeye değerdir. Berkeley, *İnsan Bilgisinin İlkeleri* adlı eserinde nesnelerin düşüncelerden kaynaklandığını, algılar sonucunda düşüncelere ulaşıldığını kabul eder. Bu anlamda düşünceler öznel; duyularımızla, algılarımızla ilişkilidir. Berkeley G. (1996). İnsan bilgisinin ilkeleri üzerine. (çev. Halil Turan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. ss.40-6.

Berkeley, İngiliz düşüncesinde hâkim eğilim olan doğrudan deneyimlerle kazanılmış bilgi felsefesini kabul eder. Zihin ve doğal dünya arasındaki ilişkinin açıklanmasında psikolojik ve epistemolojik sorulara kendine özgü yorumlarda bulunur. Çözülmesi gereken sorun ve çıkış noktası ile ilgili olarak Berkeley, Locke ile aynı yerde yer almaktadır. Her ikisi deneyimlerden hareket etmiş ve her ikisi fikirlerin elde edilmesinde benzer yöntemleri izlemişlerdir. Ancak Berkeley, yöntemsel olarak, Locke’dan devraldığı yöntemi daha ileri bir adıma taşımıştır. Berkeley, Locke’un, düşüncenin nesnenin bir sonucu olduğu öğretisini kabul etmiş, ancak, bu fikrin bir dışsal nesnenin kopyası olduğu fikrini kabul etmemiştir. Berkeley, ne düşünce ne de onların algıları aracılığıyla maddi gerçekliğin bilinemeyeceğini savunur. Berkeley maddi varlık ve maddi sebep yerine, manevi varlık ve manevi sebep öne sürer. Berkeley’in dünyası manevi şeyler ve fikirlerden oluşur. Hume’un, Berkeley’in şüpheci sonucuna ulaşması için tek bir adım kalmıştı. Hume, Berkeley’in, Locke’un maddi madde ve maddi sonuç fikrine karşı geliştirdiği manevi madde ve manevi sonuç fikrinin geliştirilebileceğinde ısrar eder. Berkeley’in tarihsel önemi de, Hume’un şüpheci felsefesinde aklın sınırlarına yönelik bağlantı kurmasında bıraktığı mirasta yatmaktadır. Bu anlamda Berkeley, aslında, bilgide düşünen (bilen) öznenin önemini keşfeden ilk modern filozoftur. Önceki felsefi anlayışta, genel olarak, dış dünyaya dair bilginin akılda var olduğu kabul edilmişken, Berkeley gerçek bir Kopernikçi değişiklik yapmış ve sözde dış dünyanın zihindeki varlığına bağlı olduğunu vurgulamıştır. Böylece onun düşüncelerinde zihin veya ruh dünyadaki

Makale, İngiliz ampirik geleneğin iki önemli ismi, Locke ve Hume'un bilginin kaynağına dair görüşleri, bilgi felsefelerinin siyasi ve ahlaki görüşlerini ne yönde etkilediği ve her iki düşünürün liberal düşüncede iki farklı geleneğe entellektüel kaynaklık ettiğini göstermek amacıyla ele alınmıştır. Locke'un ve Hume'un bilgi felsefelerindeki farklılık ve benzerlikler, bilgiyi elde edilmesinde kesinlik arayışları özetle ortaya konulacaktır. Her iki düşünürün bilgi felsefelerini nasıl temellendirdikleri, onların siyasi ve toplumsal kurumların oluşumunu nasıl açıkladıklarını anlamamızı kolaylaştırır. Özellikle, Hume'un ulaştığı sonuçlar, onu rasyonalizmin ilk ciddi eleştirmeni yapmaktadır. Aydınlanma ve modernitenin akla olan inancıyla belirginleşen anlayış, 20. Yüzyıl'da liberal birey, özgürlük ve sınırlı devlet anlayışının itibarsızlaştırılması ve totaliteryen görüşlerin ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır. Hume'un aklın sınırlılığı ve mutlak akılcılığın olumsuz etkilerine yönelik fikirleri yüzyıllar öncesinden birey, özgürlük, sınırlı devlet anlayışının şekillenmesi ve aklın kurucu niteliğinden uzaklaşma yönünde önemli bir misyonu üstlenmiştir.

Locke'un, siyasi görüşlerini ifade ettiği ikinci risalesi, ilk risaleden birçok bakımdan ayırt edilebilir. Çalışmada Locke'un siyasi görüşleri, onun siyasi sözleşme teorisine ulaştıran ikinci risalesi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sınırlı hükümet, haklar, yükümlülükler dair görüşlerinin her iki risalede farklı olduğu düşüncesi ile hareket edilmekte ve Locke'un genel siyasi teorisinin ilk risalesi ile uyumsuz olduğu ve liberal görüşleri ile paralel olmadığı varsayılmaktadır. Ayrıca bu makalede Locke'un siyasi görüşlerinin, epistemolojisi ile tutarlı olmadığı kabul edilmektedir. Locke'un deney, akıl ve düşünceye ilişkin görüşleri siyaset felsefesinde rasyonalist temelli bir açıklamayla yön değiştirse de, Hume'un ampirik temelli felsefesi tutarlı bir şekilde tüm görüşlerinde hissedilmektedir.

2. John Locke'da Tabula Rasa, David Hume'da Anti Rasyonalizm Vurgusu

Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı eserinde amacının, insan bilgisinin kaynağı, kesinliği ve genişliği, bunun yanında da inancın, sanının ve onaylamanın temellerini ve derecelerini araştırmak olduğunu ifade etmektedir. Locke'a göre, insan zihninin doğuştan ilkeleri yoktur, duyu algılarından sonra ideler (düşünce, algı) oluşmaya başlar. İnsan zihni boş beyaz bir kâğıt gibidir (tabula rasa), deney ve gözlemleri alma yeteneğine sahiptir. Bilgimizin tümünün temelinde deneyimler vardır ve bilgi oradan türetilmiştir. Bilmek, insan zihninde birtakım idelere sahip olmaktır. Bilginin kaynaklarından biri duyum (dışsal) nesnelere, diğeri zihnimizin işlemleridir (içsel). Locke, zihnin amacının bilgiye sahip olmak olduğunu söyler. Bilginin kaynağı ve zihnin bilgiye nasıl ulaştığı bilinebilirse, insan zihninin güçleri ve sınırları konusunda genel bir kaniya sahip olmanın mümkün olabileceğini düşünür (Locke, 2004:67, 71, 97).

Locke, deneyimleri iç deneyim ve dış deneyim olarak ikiye ayırır. Dış deneyimde insan, beş duyu aracılığıyla dış dünyayı kavrar. İnsan zihni burada pasif durumdadır. İç deneyimde ise,

en önemli şey haline gelir. Gerçeklik öncelikle manevidir ve fiziksel evrenin varlığı akla bağlıdır. Johnston, G. A. (1923). *The development of Berkeley's philosophy*. London: Macmillan & CoLimited. ss. 3-5.

Berkeley'in modern bilimin mantığı sonuçlarına yönelik şüpheciligi, Hume'un fikirlerinde daha nettir. Hume doğuştan fikirler olmayacağına yönelik görüşler ile uyumlu olarak fikirlerin tanımlarının değil, fikirlerin başlangıcında olan izlenimlerin araştırılması gerektiğini söyler. Harrison, J. (1976). *Hume's moral epistemology*. Oxford: Clarendon Press. s. 67.

insan zihninde ve içsel yaşamında olanları açığa çıkarır. Zihindeki tüm idelerin kaynağı içsel veya dışsal deneyimlerimizin neticesidir. Bunun dışında herhangi bir kaynaktan bilgi edinmeyiz. Locke, ideleri, basit ve karmaşık olarak ikiye ayırır. Basit ideler, dış âlemdeki nesnelerin duyu organlarımıza bıraktığı izlenimlerle doğrudan elde ettiğimiz açık, kesin bilgilerdir. Leylağın kokusu, gülün rengi, şekerin tadı gibi. Karmaşık ideler ise basit idelerin zihinde bir araya getirilmesi ile elde edilir. Zihin basit ideleri alır, birbirinden ayırır, karşılaştırır ve çeşitli şekilde işler. Zihin karmaşık ideleri oluştururken aktiftir. Basit ideler karmaşık idelerden psikolojik ve mantıksal olarak önceliklidir. İdeler arasında bağlantı akıl ve sezgi aracılığıyla olur. Sezgi, ideler arasında doğrudan ve aracı olmadan algıyı verir ve sezginin kesinlik derecesi yüksektir. Akıl ise bağlantıyı aracı ideler ile yapar (Locke, 2004:97-8, 109, 143).

Locke'un düşüncesinde zihin, ideler arasındaki ilişkileri bazı durumlarda aktif ve aracı bir şekilde kurar. Bazı durumlarda ise zihin bazı aracı idelere ihtiyaç duyar. Bu husus bilginin kesinlik derecelerinin farklı olması ile sonuçlanır.

Hume, Locke'un başlangıçta zihnin boş bir levha (tabula rasa) olduğu, zihnin doğuştan getirdiği fikirler olmadığı, bilginin deneyimlerimizin sonucunda kazanıldığına ilişkin görüşlerini kabul etmektedir (Stroud, 1977:18). Hume, Locke'dan aldığı bilginin kaynağına yönelik görüşleri daha ayrıntılı sınıflandırır. Hume, zihnin algılarını (perception), ideler (ideas) ve izlenimler (impressions) olarak ikiye ayırır. Bu ayırma belirleyici olan algıların canlılık ve kuvvet derecesidir. Eğer algılar zihne büyük bir kuvvet ve canlılıkla giriyorsa "izlenim", daha az canlı ve daha az kuvvetli ise "ide"dir. Ateşin yükselmesi durumlarında veya halüsinasyon durumlarında izlenimler idelere yaklaşırsa da, en canlı ide, en zayıf izlenimden daha aşağıdadır. Hume daha sonra izlenimleri ve ideleri basit ve bileşik olarak ikili ayırma tabi tutar (Hume, 1978:1-10, 21-3). Locke ise sadece ideyi kabul etmiş; ideleri ikili ayırma tabi tutmuştu.

Hume'a göre ise ideler ve izlenimler basit veya birleşik olabilir. Basit ideler veya izlenimler bölünemez (mavi renk), birleşik izlenimler ise bölünebilir. Locke ve Hume ide (ideas) kavramlarından farklı şeyler anlamışlar; Locke'un ide olarak adlandırdığı şeyi, Hume algı (perception) olarak adlandırmıştır. Hume için her algı ya izlenim ya da bir ide idi. Hume bunu yaparak, Locke'un farklı anlam verdiği "ide" kavramını orijinal anlamı ile kullandığını düşündür (Stroud, 1977:19).

Hume'da diğer farklı nokta, izlenimleri dış duyum izlenimleri (sensation) ve iç duyum izlenimleri (reflexion) olarak ikili ayırma incelemesidir. Dış duyum izlenimleri zihinde bilinmeyen nedenden dolayı ruhta doğuştan vardır. İç duyum izlenimleri ise idelerimizden kaynaklanır. Hume izlenimlerin zihinde iki türlü ide oluşturduğunu söyler. Bunlardan ilki, zihinde izlenimlerimizi tekrar etmemizi sağlayan hafıza (memory), diğeri hayal gücüdür (imagination). Hume'a göre bir nesneye benzerlikler gözlemlendiği zaman, bu nesnelerin her ne kadar nitelik ve nicelik derecelerinde farklılıklar gözlemlense de, tümüne benzer bir ad verme alışkanlığı zamanla olur. Bir tikel idenin, bir genel ide ile birlikteliği ile genel bir terim oluşmaya başlar. Bu terimin alışkanlıktan kaynaklanan birçok tikel ide ile ilişkisi vardır ve zihin ideleri kolayca geri çağırır. Bir nesneye bir ad verme alışkanlığının yerleşmesi, o adın işitilmesi durumunda bir nesnenin zihinde canlanması ile başlar (Hume, 1978:1-10, 21-3). Bu süreçte zihinsel bir aktiviteye atf yapmak imkânsızdır. Hume burada Locke'un kavramların oluşturulmasında öngördüğü zihinsel süreci tamamen dışlamıştır (Green, 1968:13). Zihinsel süreç yerine, alışkanlıklar ve çağrışımlar, kavramların oluşmasında etkilidir (Green, 1968:162).

Hume insanların nesnelere arasında nasıl bağlantı kurduğunu bu noktadan hareketle açıklar. Hume'a göre iki olay veya durum arasında var olan nedensellik ilişkisi, nesnelere özelliğinden kaynaklanmaz. 17. Yüzyıl'ın bilim alanında egemen olan mekanistik doğa anlayışının başlıca dayanağı olan nedensellik ilkesine ilk olarak Locke ile başlayan eleştirel tutum, Hume'da gerçek anlamını bulmuştur. Hume'a göre farklı olaylar arasında hiçbir zorunlu bağlantı olamaz (Ayer, 1992:199-200).

İki farklı olay arasında benzer nitelikler bulunamayacağından, nedensellik ilkesi nesnelere arası ilişkilerden kaynaklanır. Bu ilişkilere bakıldığında olayların zaman ve uzayda bitişik (congruity), ardışık (succession) oldukları ve bunlar arasında zorunlu bir bağlantı (necessary connection) olduğu görülür. Bu üç bağlantı ile fikirler arasında ilişki kurulur ve bir fikir doğal olarak diğer fikri çağırır. Hayalimizdeki herhangi bir nesne kolaylıkla herhangi bir diğer fikirle birleşir (benzerlik), herhangi bir nesnedeki değişimin düzenli olarak diğerlerini de değiştireceğini düşünmemiz, iki nesne arasında zaman ve mekân bakımından bitişiklik düşüncesini sağlar. Bu bağlantı ise bir olayın diğer başka bir olayla bağlantılı (sebep sonuç) olduğu düşüncesini kazandırır (Hume, 1978:100-3).

Olgulara ilişkin bilgileri sadece deney ve gözlemlerle elde ederiz, burada aslında gördüğümüz olayların sürekli birlikteliğidir (constant conjunction). Örneğin bir siyah bilardo topunu istaka ile vurduğumuzda, bu topun düz bir hat boyunca ilerlediğini kabul ederiz: Deneyimlerimize dayanarak siyah topun kırmızı bilardo topunu vurmasını ve bu topun harekete geçmesini bekleyebiliriz. Her seferinde bu olay gerçekleşmiş olsa bile, yeni denemede de kesinlikle gerçekleşeceğini düşünmek imkânsızdır. Her iki olay arasında sürekli birliktelikten söz edilse de, mutlak/zorunlu bir bağlantıdan bahsedilemez. Son denemede siyah top yön değiştirebilir veya bir süre durabilir. Dolayısıyla geçmiş deneyimlerimize dayanarak, şimdiki durumu mutlak bir şekilde açıklamak mümkün değildir. Nedensellik ilkesi, bir yerde şimdiki kadar olan benzer durumlarda benzer sonuçların tekrarlanacağına yönelik inançtır (Hume, 1978:104-105). Yani, Hume'da, bir bilginin olabilmesi ve de açıklanabilmesi için nesnelere arası ilişkiye ihtiyaç vardır. İlişki neticesinde bağlantı kurulabilecektir.

Hume, nedensellik ilkesi ile akla hesap verme ve aklın hangi gerekçelerle böylesi ilişkileri kurulabileceğini sorgulamanın yolunu açmıştır. Hume aklın, a priori olarak ve kavramlardan hareket ederek böyle bir bağlantı kurulabilmesinin olanaksız olduğunu kanıtlamıştır. Nedensellik ilişkisi bağlantı içerir. Ama bir şey olduğu için başka bir şeyin de zorunlu olarak bunun sonucunda olmasının gerekmediği, dolayısıyla böyle bir bağlantılılık kavramının a priori olarak getirilemeyeceğini söyler (Kant, 2002:5-6).

Hume, sebep sonuç ilişkisinin akıldan değil hayal gücünden (imagination) kaynaklandığı sonucuna varmaktadır. Bu argüman, Hume sistemine yönelik net bir fikir verir. Akıl sadece fikirleri karşılaştırarak ve inceleyerek çıkarımlarda bulunur.

Hume'un düşüncesinin temelinde akla olan güvensizliği vardır. Hume'a göre akıl, kavrama ve bilgi yetisidir, fakat bilgi farklı bir şeydir, bilgi tarafından güdülenip eyleme yönelmek başka bir şeydir. Hiçbir bilgi eğer beklenti, sonuç ve amaç ile ilişkili değilse bizi eyleme yönelmez. Akıl bize yön gösterir, mutluluk ve üzüntüye yol açabilecek olası durumları ortaya koyabilir, ancak tutkular son tercihte etkili olur (Aiken, 1948:xxiv, xxiii).

Hume aklın sınırlılıklarını kanıtlamaya çalışırken, akli entelektüel faaliyetlerinden dışlamayı düşünmemiştir. Asıl yapmak istediği bilimsel çalışma alanlarında ilerlemek için yararlanılabilecek/ izlenebilecek yolun bulunabilmesi, olguların açıklanabilmesi ve tahlil edilebilmesidir. Bu nedenle Hume, aklın sınırlılığını kabul ederek deneyim ve gözlemi öne çıkarmıştır. Aslında Hume rasyonalizme karşı çıkarken kendisi başka bir rasyonalizm geliştirmeye çalışmıştır (Yayla, 2002:56). Hume'un akla ilişkin şüpheciliği, deneyciliğin kaçınılmaz sonucu değil, ampirik bir yöntemin geliştirilmesi ve rasyonalist standartlarda elde edilen sonucun yargılanması ile ilişkilidir (Sabine, 1917:44). Hume'un bunu yaparken amacı, metafiziğe dayalı anlayışı sarsmaktır. Hume'a göre felsefenin karşılaştığı temel sorunları cevaplamının yolu, insan zihninin işleyişine yönelik ciddi bir araştırma yapmak, zihnin güçlerini ve uygunluğunu inceleyerek, metafizik anlayışın felsefi konuları incelemede uygun olmadığını ortaya koymaktır. Bunun için ise şüpheciliğin gerekli olduğunu düşünür (Hume, 1978:xv-xvii, xix).

Hume'un katkısını da bu noktada metafiziği, yani geleneksel akılcılık anlayışını kendi terimleri ile geçersiz ilan etmesinde aramak gerekir. Hume, aklın rolünü sorgulamanın yolunu açmış, gerçekte aklın böyle bir şeye muktedir olmadığını göstermeye çalışmıştır. Hume, inanç ve eylemlerimizin, akılcı yöntem ile akla uygun veya makul olduğunu kanıtlayamayacağımızı göstermeye çalışır. Hume'a göre hiçbir eylem veya inanç sadece akıl ile haklaştırılmaz. Hume, aklın geleneksel anlamda insan yaşamında belirleyici olmadığını, akılcılığın ve gerçek hümanizmin ne olduğunu tüm canlıları inceleyerek anlayabileceğimizi düşünür. İnsana dair her şeyin natüralist, bilimsel incelemeye konu olması gerektiğini kabul eder (Stroud, 1977:13-4). Bu çerçevede amacını, insan bilimini kurmak ve felsefenin sorunlarına bu çerçeveden çözümler getirmek olarak açıklar (Hume, 1978:xv-xvii, xix).

3. Locke'da Toplum Sözleşmesi, Hume'da Kendiliğinden Doğan Düzen

Locke'un en çok karşılaştığı eleştirilerden biri, onun bilginin kaynağı ve niteliğini açıklamadaki ampirik epistemolojisinin, politik görüşlerini yansıtmadığıdır. Yani Locke'un ampirik epistemolojisi ile rasyonel politik teorisinin tutarlı olmayışı, zıtlığı söz konusudur (Milam, 1967:16). Locke'un, bilgi felsefesini değerlendirirken ampirist olmasına rağmen, politik ve hukuk görüşlerini açıklarken rasyonalist çizgiye daha yakın olduğu görülür. Locke, bilgi felsefesinde, bilginin dış dünyadan gelen izlenimlerden kaynaklandığını, doğuştan bilgiye sahip olunamayacağını kabul ederken; siyaset ve hukuk felsefesinde doğuştan bazı hakların ve ahlaki ilkelerin var olduğunu ve geçerliliğini savunmuştur (Güriz, 1996:209).

Locke'un siyasi görüşlerini ifade ettiği *Hükümet Üstüne* eseri iki risaliyeden oluşur. Locke, ilk risaliyesinde, mutlak monarşiyi reddeder ve Robert Filmer'in görüşlerinin yanlışlığını ortaya koymaya çalışır². İkinci eserinde, kraliyet rejimini eleştirme ve rejime karşı

² Mutlakiyeti savunan Filmer, kralların bütün insanların atası olan Adem'den geldiğini, mutlak monarşinin olağan bir rejim olduğunu iddia eder. Filmer'e göre, Tanrı, dünyevî iktidarını Adem'e vermiş ve Adem de bu görevi oğullarının en büyüğüne devretmiştir. Her insan doğuştan özgür değildir, tebaa olmak için doğar. Tebaanın, kendi davranışlarıyla bile sınırlandırılmayacak olan krala, itaat etmesi doğal ve tanrısal bir zorunluluktur. Filmer, bu düşüncelerini İncil'den yola çıkarak savunur. Locke, Filmer'in görüşlerini makûl olmadığı gerekçesiyle iki yönden eleştirir. Locke'a göre, Tanrı Adem'e yönetim yetkisi vermiştir, ancak bunun daha sonraki yöneticilerle devam ettiğine yönelik bir kanıt yoktur. Diğer bir eleştiri ise babanın çocukları üzerindeki otoritesinin kalıcı ve sınırsız olmadığı yönündedir. Locke, Filmer'in görüşlerinin, tabii hukuk ve İncil'le uyumadığını ve bu düşüncelerin kabulünün toplumsal huzursuzluklara yol açacağını söyler. Warner, S. D (1989). *Anarchical snares: a reading of Locke's second treatise*. *Reason Papers*. No 14, ss. 1-3.

çıkışta bir devrimi meşru kılma yöntemini/ durumlarını ortaya koyar. Fikirlerini ifade ederken tabii hukuk, sözleşme, birey hakları, mülkiyet kavramlarını vurgular. Locke'un görüşlerinde, geleneksel Hıristiyan doğal hukuk görüşünün izlerini görmek mümkündür. Bu anlayışta bireylerin ahlaken eşit olmaları, doğal hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerde ve faydalarda da eşit olması sonucunu getirir. Bütün hükümetlerin neden rıza temelli olmak zorunda olduğunu açıklarken, insanların ahlaken eşit yaratıldıklarını kabul eder, özgür ve eşit haklara sahip olduğunu söyler (Macpherson,1962:244). Siyasal görüşlerinde Locke'un temel tezleri, kişinin kendisine sahipliği (self ownership), hakları savunmada güç kullanma ve direnme hakkı ve politik otoritenin kaynakları ve sınırlarıdır. Locke'un özellikle ikinci çalışması, rızaya dayalı hükümet, çoğunluk ilkesi, azınlık hakları, bireylerin ahlaken üstünlüğü, mülkiyetin kutsallığı gibi değerler üzerine kurulmuştur. Locke'un görüşlerinin temelinde bireylerin doğal haklara sahip olduğu ve rasyonelliği düşüncesi vardır (Macpherson,1962:194).

İnsanın rasyonel yönü, bireylerin birbiri ile doğal hukuk aracılığıyla barış içinde yaşayabilmelerini mümkün kılar. Locke'a göre her insan, bütün erdemler ve uygun ahlaki kalıplar için gerekli her şeyin kendisinden çıktığı belirli davranış prensiplerini ortaya koyabileceği doğru akla sahiptir (Locke, 1999:18). Tanrı'nın iradesi olan doğal hukukun akıl ile keşfedilebilmesi, insanın özgürlüğünün ve eşitliğinin de dayanağını oluşturur (Locke, 2005:13).

Tabiat halinde insan özgürse, kendi kişiliğinin ve mülklerinin mutlak efendisi olup hiç kimseye tabi değilse, bu özgürlükten ayrılıp neden kendini başka bir gücün hakimiyeti ve kontrolüne tabi kılsın? Locke, insanın bunu yapmaya rızası olduğu cevabını verir. Kişilerin rızası, Locke'un siyasi meşruiyetin kaynağını açıklamada önemli bir kavramdır. Ancak bu kavram, Locke'un insanların siyasi otoritenin meşruiyetini ve ona uymak zorunda olduğunu açıklamasında tek neden değildir. Rıza kavramı, eserde siyasal yükümlülüğün mümkün olduğu ölçüde sınırlarını açıklamak amacındadır; bireyler için de siyasi sorumlulukların üstlenilmesi olarak gösterilir. Rıza sadece bireyin psikolojisi ile açıklanabilecek sübjektif bir gerçeklik olarak anlaşılmaz (Dunn, 1967:156). Rızanın temelinde bireyin özgürlük ve güvenlik kaygısı belirleyicidir.

Locke'a göre, insan, tabiat halinde eşit ve özgür olmasına rağmen belirsizlik söz konusudur ve başkalarının istilasına maruz kalmaktadır. Eşitlik konusunda yargının gözlemcileri olmadığı için mülkiyet hakları emniyetsiz ve korumasızdır. İnsan özgür olsa da korkularla ve tehlikelerle dolu olduğu bu şarttan çıkmak ve başkaları ile mülkiyetlerini (hayat, özgürlük ve mülk) karşılıklı koruma altına almak için topluma katılmak ister (Locke, 2002:99). Locke, tabii haldeki karmaşayı savaş hali tasviri ile daha da güçlendirir ve toplum haline nasıl geldiğini açıklar³. Savaş durumunu düşmanlık ve yıkım hali olarak tasvir eder. Tabiat hali aklın egemen olduğu, iyi niyet, karşılıklı koruma hali iken; savaş hali düşmanlık, kötü niyet, karşılıklı yok etme halidir. Bu duruma gelmesinin nedenleri; anlaşmazlıkları çözmek için genel kabul edilmiş bir yasanın olmaması, taraf tutmayan bir yargıcın ve yargıyı destekleyecek, koruyacak bir yürütme erkinin olmamasıdır (Locke, 2002:32-3).

³ Tabii halde (state of nature), doğal durum, bazen savaşa veya anarşiye karşı, bazen de aynı değerlendirildiği görülmektedir. Bu nokta, Locke'un politik teorisinde temel bir çelişki olarak değerlendirilebilir. Macpherson, C. B (1962). *The Political Theory of Possesive Individualism Hobbes to Locke*, Oxford: Oxford Paperbacks. s. 241.

Locke'a göre insanlar, sözleşme ile tabii durumda sahip olduğu temel haklar saklı kalmak koşuluyla (yasama ve cezalandırma hakkı hariç) siyasi otoriteyi kurarlar. Başkalarının ihlallerini cezalandırmada her insanın sahip olduğu gücün düzensiz ve belirsiz uygulamasıyla maruz kaldıkları elverişsiz koşullar, hükümetin kurulmasıyla giderilir. Locke'un teorisinde siyasal toplum ve siyasal güç, bir sözleşmenin sonucu gerçekleşir ve yönetilenlerin rızasına sahip olur (Locke, 2002:100-1). Siyasal güç mülkiyet hakkını korumak amacıyla kurulduğundan, bu hakkı ortadan kaldırması düşünülemez⁴. Aksi durumda, siyasal otoritenin meşruiyeti ortadan kalkacak ve halkın direnme hakkı doğacaktır. Ancak, siyasal otoritenin rızaya dayanması, iktidarın kontrol edilebilmesi için yeterli değildir. Bu nedenle, daha somut olarak siyasal iktidarın sınırlandırılması gerekir ki, bunun yolu kuvvetler ayrılığının gerçekleştirilmesidir (Locke, 2002:107-112, 121-2, 160-6). Özellikle Locke'un ikinci risalesinde kralın gücünün sınırlılığını destekleyecek argümanlar belirgindir. Locke, kral ve tebaa arasında zımnî olarak görülebilen karşılıklı yükümlülüğün, kralların taç giyme yeminlerindeki yükümlülüğüne benzer olduğunu ileri sürer. Locke, kralın bağlılık yemininin, zımnî kralın halka ve hukuka bağlılığı ve gücünün sınırlılığı ile ilişkilendirilmesi gerektiğini düşünür. Bu anlamda Locke'un görüşleri "taç- yemin- sözleşme" argümanının versiyonu gibidir (Ashcraft, Goldsmith, 1983:780-1). Kral, yapılan sözleşme neticesinde, halkın çıkarlarını koruyacak şekilde din ve doğal hukuka bağlı kalacağına söz verir ve parlamento ile görevlerini paylaşarak güven tesis etmeye çalışır.

Hume'un siyasal teorisi, sözleşme teorileri gibi hipotetik ve devrimci fikirlerin salt reddinden daha fazladır. Görüşlerin veya inançların, siyaset ve toplumu şekillendirmede önemli olduğunu söyler. Hume, toplumsal ve siyasal olayları değerlendirmede doğal bir kuram geliştirmek istemiştir. Bu amaca ulaşmak için bir yandan, yakın tarihin hipotetik veya devrimci fikirleri ve inançları; diğer taraftan, görüşler veya inançlar kümesi oluşturan doğrudan ve olumlu siyasal sonuçları analiz ederek kendi teorisini ortaya koyar (Haakonssen, 1993:342). Hume devletin ve toplumun kökenini, toplumsal, siyasal ve ekonomik işleyişi gerçekçi temellerle ve tarihsel örneklerle açıklamaya çalışır.

Hume, devletin ve toplumun oluşumunda sözleşme teorileri gibi iradeye dayalı teorileri kabul etmez. İnsanlar arasında sözleşme yapıldığına dair herhangi bir tarihsel ve antropolojik bilginin söz konusu olmadığını söyler. Hume ihtiyaç ve insan doğası ile bu kurumların oluşumunu gerekçelendirir. Hume'a göre, insan, doğada yaşayan canlılar içinde en fazla zorunlu ihtiyacı olan varlıktır, ancak, doğa her imkânı insana sunmaz. İnsan tek başına güçsüz, zayıf, yetenekleri ve kullanacağı araçlar da sınırlı olduğu için bu eksiklikleri toplum içerisinde giderir. İnsanın toplum içinde yaşaması ile ihtiyaçları arttığı gibi, yetenekleri ile ihtiyaçlarını karşılayabilme imkânı artar. Toplum kişilere yeteneklerini arttırma, karşılıklı yardımlaşma ve daha güvenli yaşama imkânı tanır. Toplumun işleyişinde insan doğasından ve dış koşullardan

⁴ Locke'un düşüncesinin merkezi konusu mülkiyettir. Locke'un sivil toplum ve yönetim anlayışında mülkiyetin savunması hayati bir konumda bulunmakta, sosyal ve siyasi hayatın amacı olarak değerlendirilmektedir. İnsanların devletler içinde bir araya gelmelerinin ve yönetimlere boyun eğmelerinin en önemli amacı, mülkiyetin korunmasıdır. Locke'da mülkiyet, bireyin siyasal topluma katılmadaki sözleşme veya anlaşmadaki koşullarından kaynaklanmakta ve ne topluma ne de siyasal yapıya ait bireysel bir hak olarak değerlendirilmektedir. Locke *Hükümet Üzerine iki inceleme* adlı incelemesinde, her bireyin, mülkiyete, doğal bir hakla sahip olduğunu ortaya koyar. Macpherson, C.B. (1951). Locke on capitalist appropriation. *The Western Political Quarterly*. Vol 4, No 4, s.552. *Hoşgörü Üstüne Mektup* adlı eserinde de devletin varlık nedeni olarak mülkiyeti gösterir ve mülkiyeti geniş kapsamlı tanımlar. Devlet, sivil çıkarları tedarik etmek, korumak ve geliştirmek için teşkil edilmiş bir topluluktur. Bu sivil çıkarlar hayat, özgürlük, sağlık ve beden dinlenmesi ve para, araziler, evler, eşyalar vb maddi şeylerin mülkiyetidir. Locke, J. (2005). *Hoşgörü üstüne bir mektup*. (Çev. Melih Yürüşen), Ankara: Liberte Yayınları, s. 28.

kaynaklı sorunlar söz konusu olabilir. Bireylerin bencil olması, yeterince cömert olmaması gibi insan doğasından; savaş hali ve bağımsız olmama gibi dış koşullar toplumların işleyişini olumsuz etkiler (Aiken, 1948:56, 312).

Hume'a göre, devlet veya siyasi kurumlar, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için kendiliğinden zaman içerisinde oluşmuştur. Devlet faydalı bir kurum olmakla birlikte, mutlaka olması gereken bir yapı değildir. Çünkü toplum, siyasi topluma dönüşmeden varlığını devam ettirebilir. Toplumun coğrafi alanı ve nüfusu küçük ise, devlete ihtiyaç duymayabilir. Nüfusun artması ve coğrafi alanın büyümesi neticesinde adalet kurallarının belirlenmesine ve adalet kurallarını uygulayacak bir oluşuma ihtiyaç duyulmuştur (Aiken, 1948:102-3).

Hume'un görüşlerinde, siyasi toplumun meşruiyetinin temelinde adaletsizliklerin giderileceğine yönelik inanç vardır. Devletin oluşma ve devam etme nedeni adaleti gerçekleştirmektir. Ancak Hume, adalet kavramını soyut bir düzlemde tartışmaz. Adil bir yönetime veya devlet sistemine nasıl ulaşılabileceğine dair teorik varsayımlarda bulunmak yerine, gerçek bir adalete ulaşabilmenin koşullarını ve ilkelerini belirlemeye ve hangi yönetimlerde daha iyi uygulanabileceğini ortaya koymaya çalışır. Locke gibi, Hume da, bu noktada mülkiyet haklarının adaletin temeli olacağına farkındadır. Hume'a göre adaletsizlik büyük ölçüde mülkiyet haklarının gasp edilmesiyle ortaya çıkar. Hume tarihsel süreç içinde ortaya çıkmış olan mülkiyet olgusunun korunması ve adaletsizliklerin giderilmesi için üç ilke belirler: mülkiyetin istikrarı, mülkiyetin rıza ile değişimi ve bireylerin birbirlerine verdikleri sözleri tutması (Aiken, 1948:54-5, 64-66).⁵ Hume mülkiyet hakkını adaletin tesisinde oynadığı rolü, Locke ise yönetimin sınırlandırılmasında temel unsur olmasını öne çıkarır. Her iki düşünürün anlayışında mülkiyet hakkı, toplumu daha adil kılacak, toplumun istikrarlı ve yönetimlerin sınırlı olmasını sağlayacaktır.

Hume'a göre mülkiyetin istikrarı, ilk uzlaşımından sonra paylaşım herkesin sahip olduğu "şey" e göre yapılır. Ancak bu kural geri verme görmezlikten gelindiği için her zaman uygulanmaz. Ayrıca bu kural, işgal veya ilk sahiplik durumunda nasıl değerlendirilir? Hume'a göre, sahipliği olmayan nesne üzerinde ilk hak iddia eden onun sahibi olur. Mülkiyette bir diğer kazanım şekli, zamanaşımı (prescription) dır. Bir kişi uzun süredir bir mülkiyeti elinde tutuyorsa onun sahipliğinde değerlendirilir. Mülkiyet edinimimizde diğer kazanım çoğalım (accession) dır. Bize ait olan bir şey ile ilişkili bağlantılı olan başka bir nesne bizim mülkiyetimiz olur. Son olarak ardışıklık (succession) ile mülkiyet sahibi oluruz. Bu ise mülkiyetin devri, miras yoluyla gerçekleşir. Mülkiyetin kazanım şekli onun devir şeklini de belirler. Mülkiyet, ona sahip olan kişi tarafından rıza ile bir başkasına devredilebilir (Aiken, 1948:90).

Hume adalet kurallarını, mülkiyetten ve sahipliklerden, toplumun oluşumundan ve işleyişinden bağımsız değerlendirmez. Mülkiyet ve sahipliklerin istikrarı, toplumun kurulmasını gerektirir. Adalet kurallarını da aynı gerekçelerle uyarız. Toplumun istikrarı ve devamı büyük ölçüde bu kuralların uyulması ile gerçekleşir. Hume, mülkiyetlerin sahipliği,

⁵ Hume, İnsan Doğası Üzerinde İnceleme adlı eserinde doğal ve yapay erdemler ayrımında bulunur. Doğal erdemlerin temelinde yardımseverlik, cömertlik, merhamet, ılımlılık, ölçülük, tutumluluk gibi karakter özellikleri vardır. Yapay erdemlerin temelinde ise adalet, hükümete sadık olma gibi insan icadı olan, zaman içerisinde yavaş yavaş gelişen ve insanın uzlaşımı sonucunda olan erdemler vardır. En önemli yapay erdem ise adalettir. Aiken (ed and int.), Hume's Moral and Political Philosophy , ss. 54-5,64-6.

kullanımı ve devri konusunda Locke'dan daha ayrıntılı bilgi verir. Ancak Hume, Locke gibi, mülkiyeti sorumluluğu olan bir hak olarak değerlendirir.

Hume'un mülkiyete ilişkin görüşlerinde sahiplik (possession) ve mülkiyet (property) ayrımı vardır. Sahiplik kullanım hakkıdır, bir kişinin bir nesneden yararlanmasıdır. Hume üç tür sahiplik öngörür; zihnin değerli nitelikleri sonucu elde edilen nesnelere, ki bu nesnelere tam olarak sahibizdir. İkinci olarak bedeninin dış üstünlükleri ile elde edilen nesnelere, bunlar bizden alınabilir ama alan kişiye fayda sağlamaz. Üçüncü olarak talih yoluyla kazanılan nesnelere, bunlar başkalarının saldırısına açıktır, bozulmadan başkalarına devredilebilir (Aiken, 1948:58-61,69). Hume toplumsal huzursuzluklardan kaçınmak için başka kişilerin sahipliklerinden uzak durma konusunda bir uzlaşımın gerekliliğini kabul eder. Kişisel çıkar, kişilerde sahip oldukları değerleri güvenli bir şekilde yararlanma isteğini geliştirir. Bu ise başkalarına ait olan sahiplikten uzak olmayı gerektirir. Bu uzlaşım adalet ve adaletsizlik, mülkiyet, hak ve yükümlülük düşüncelerinin gelişimini kolaylaştırır (Aiken, 1948:114).

Hume yönetimlerin meşruiyetinin temelinde adalet olduğunu ve adalet ilkelerinin uygulanması gerektiğini söyler. Hume, yönetimlerin kökenini ise işgal ve fetihe dayandırır. Dünyada yönetimlerin değişim halinde olduğunu, imparatorlukların daha küçük krallıklara veya küçük krallıkların imparatorluğa dönüştüğünü söyler. Şiddet ve gücü, bu dönüşümün belirleyicileri olarak görür. Hume, toplumların hakim bir sınıf tarafından yönetilse de yönetimlerin temelinde düşünce (opinion) olduğunu, bu temelin, despotik veya özgür yönetimi ayrımı yapılmaksızın tüm yönetimlerde var olduğunu belirtir. Fayda düşüncesi (opinion of interest) ve hak düşüncesi (opinion of right) olmak üzere iki tür "düşünce" den bahseder. Yönetimin meşruiyetini ise vatandaşların, yönetimin, kamu çıkarını koruduğu bu yüzden güç kullanma hakkı olduğuna dair inancı oluşturur (Hume, 2011:32-4).

Hume'da, Locke'un görüşlerinin tersine, kişilerin istedikleri zaman yönetimi terk etmeleri ve de direnme hakları söz konusu olamaz. Hume, her yönetim biçiminde özgürlük ve otorite arasında açık veya gizli mücadele olduğunu, ikisinden biri arasındaki mücadelede herhangi birinin hakim olamayacağını, sık sık birinin diğerinin yerini alabileceğini ve herhangi birini tercih etmenin zor olacağını söyler. Yönetimin belli oranda özgürlüğe izin vermesi gerektiği aksi takdirde özgürlükleri sınırlayan yönetimin hiçbir zaman tam ve hâkim otorite kuramayacağını düşünür. Özgürlüğü toplumun faydasına olacak şekilde yorumlayan Hume, özgürlük otorite mücadelesinde, tercih etmek zorunda kalırsa toplumun faydası ve istikrar için, otoritenin tercih edilmesi gerektiğinin altını çizer (Hume, 2011:42-3). Bu yüzden de Hume, en iyi yönetim biçimini belirlemede istekli değildir (Hume, 2011:46). Bu nedenle bir kalıtsal monarşi, vassalları olmayan bir soylu ve temsilcileri tarafından oyla seçilmiş bir kişi, en iyi monarşi, aristokrasi ve demokrasi formuna sahip olarak yönetimde bulunabilir ve siyasette evrensel bir aksiyom olarak telaffuz edilebilir. Kamu yararı ve çıkarını gözeterek toplumsal hayatın devamlılığını sağlayan yönetimler en kabul edilebilir yönetimlerdir (Hume, 2011:33).

Hume, genellikle toplumsal düzenin nasıl işleyeceğine dair görüşlerinde muhafazakârdır. Güçlü ve adil bir iktidarın nasıl oluşabileceğini açıklamaya çalışır ve bunun için de düzen ve güçlü hükümet temelli bir teoriye sahiptir. Sosyal düzenin işleyişinin, bireysel eylemlerin kendiliğinden koordine edilerek oluşturulabileceğini düşünür. Kurumsal düzenlemelerde geleneklerin ve kendiliğinden doğan düzenin sonuçları neticesinde yeni düzenlemelerin

kabulünün tedricen olması ve deneyimlere dayanması gerektiğini söyler. Kapsamı itibari ile toplumsal düzenin işleyişini etkileme, hiçbir insan dehası tarafından mümkün değildir. Bu süreçte deneyimler en büyük rehber olacaktır. Zamanla var olan hatalar düzelerek mükemmelliğe ulaşacaktır. Ancak Hume, muhafazakar ününe rağmen mutlak monarşinin erdemine karşı argüman geliştirir. Çünkü hükümdar, toplumun hiyerarşik örgütlenmesinin işleyişine müdahale etme eğiliminde olacaktır. Toplumun ilerlemesi için, serbest ve liberal bir toplum, böylesi bir monarşiden daha iyi netice verecektir. Hume'un bu argümanları daha sonra Smith, Humboldt, Mill, Hayek ve diğer birçok liberal filozof tarafından dillendirilir (Hardin, 2007:186). Hume güçlü ve tek bir iktidarın sakıncalarının farkındadır. Güçlü ve istikrarlı bir toplumun nasıl oluşabileceği ve işleyebileceğini açıklarken muhafazakâr olan Hume'un çizgisi, siyasal düzlemde liberal ve eleştirel bir yöne evrilir.

4. Locke'un Doğal Hukuk Temelli Ahlak Anlayışı; Hume'da Tutkular Teorisi

Bilgi anlayışında doğuştan düşünceler olmadığını kanıtlamaya çalışan Locke'un ahlak felsefesine ilişkin yorumları, onun doğal hukuk görüşleri ile uyumludur. Locke ahlaki meseleleri akılcı temellerle kurmak isteyen bir filozoftur. Locke en önemli felsefi çalışmasını tamamlayabilmesi için, ahlaka ilişkin görüşlerinde rasyonel temelli bir anlayışla düşüncelerini büyük ölçüde şekillendirmiştir. Locke'un *İnsan Anlağı Üzerine Deneme*'si sadece epistemolojik anlayışının değil, aynı zamanda ahlaki görüşleri için güvenli akılcı temelleri kurma gayesinin bir sonucudur (Waldron, 2002:94).

Locke, insanın Tanrı bilgisinin matematik bilgisi gibi gerçek kesinlik verebileceğini iddia eder. Aklın, duyuların sağladığı kanıtlarla Tanrıyı bulabileceğini; aklın bu bilgiyi veya kanıtı dünyada var olan güzellik, düzen ve işleyişi görmesinden sonra, bu varlıkların kaynağını araştırmaya başlaması ile elde edeceğini varsayar. Akıl, bu süreçte tüm varlıkların güçlü ve hakim bir yaratıcısının olduğunu şüphesiz ve kesin bir şekilde keşfeder. Akıl, duyuların vermiş olduğu verilerle Tanrıyı kabul eder (Locke, 1999:24, 45-6).

Locke "insanlarda Tanrı'nın varlığını bilebilecek kadar yeterli ışık var» diyerek Tanrı'nın varlığına yönelik örtülü bir argüman geliştirir. Locke'un düşüncesinde, Tanrı'nın varlığı, diğer entellektüel sınırlamalar ne olursa olsun çıplak insan aklı tarafından kavranabilecek bir şeydir. Bu bilgi doğuştan gelen bir bilgi değildir ama kolayca ulaşabileceğimiz bir bilgidir. Gerekli olan tek şey, çevremizde gördüklerimizden soyutlama yeteneğine sahip olabilmektir. Soyutlama kapasitesine sahip herkes, Tanrı'nın varlığına ikna olabilir ve davranışlarında kendisine uygulanan bir yasanın Tanrı fikri ile ilgili olabileceğini kavrayabilir. Bu yasanın içeriği herkeste mevcut olmayabilir. Ancak kişide, Allah'ın emirlerine dair, inanç ve vahiy tarafından bilinen bu kanun fikrini ilişkilendirmek için, bir güç ve emirleri takip etmek ve uymak zorunda olduğuna dair bir inanç vardır. Dolayısıyla bu insanın, Tanrı ile özel ahlaki ilişkisi olan bir varlık olduğunu gösterir. Tanrı'nın varlığını ve kim olduğunu bilen olarak insan, O'nun emirleri ile sorumludur (Waldron, 2002:79-80).

Locke, insanların kendilerini yönetmeleri için Tanrı'nın koyduğu yasayı yadsımayacağını düşünür. Tanrı, insana iyiyi ve kötüyü gösterebilecek kadar bilge, ödül ve cezalarla bu durumu kanıtlayacak kadar da güçlüdür. İnsanlar iyi ve kötüye dair ahlaki ilkeleri Tanrısal yasa ile ayırt ederler. İnsan tutku, arzu ve istek gibi duygularla da yönlenebildiği için, insanın toplum

içerisinde iyiyi ve kötüyü ayırt edebilecek düzeyde ahlak kurallarını akıl ile keşfetmesi mümkün değildir (Locke, 2004:245-7). Locke, ahlakı, kişinin eylemlerinin iyi ve faydayı elde etmesi için kullanması olarak görür. Ahlak, insan davranışlarına belli kıstaslar ve kurallar konulması ile ilgilidir. Ahlak, doğru olanı göstermeyi amaçladığı kadar haklı olanı da göstermeyi amaçlar (Locke, 2004:495).

Locke, herhangi bir sorgulama veya inceleme yapmaksızın özellikle de ahlaka ilişkin konuları kabul etmeye karşı bizi uyarmaktadır. Locke'un felsefesine göre, bilginin kesinliği diğer gerçekliklerle birlikte hemfikir olduğumuz veya olmadığımız fikirlerimizin algularına bağlıdır. Bu yüzden de bilgimizi geliştirmenin yolu, körü körüne ve itirazsız inançla bu ilkeleri almak ve inanmak değildir (Gough:1973:10). Locke'un teolojik anlayışı, ahlak ve siyasal yaşama ilişkin görüşleri için hayati önem taşır. O'nun teolojik anlayışı, ilerleyen yaşlarında daha eşitlikçi düşünceler geliştirmesinin yolunu açmış; liberal anayasacılık ve demokratik eşitlikçi toplum varsayımının temelini oluşturmada etkili olmuştur (McDonald, 1973:614).

Locke gibi, Hume da, doğanın bir yaratıcısı olduğunu kanıtladığını; insanın, Tanrı'yı, bu işaretlerden yola çıkarak akli ile bulabileceğini düşünür (Hume, 2004:37). Hume'un *İnsan Doğası Üzerine İnceleme* adlı eseri, ampirik epistemolojisini ahlaki konulara getirmeye yönelik bir girişimdir. Bu çalışmasıyla kendi ahlak felsefesini temellendirmeye çalışmıştır. Hume'un zihnin işleyişine yönelik görüşleri ve onun ulaştığı sonuçlar, faydacı ahlak anlayışın gelişiminden bağımsız değildir (Sabine, 1917:60). Ancak Hume, faydacılığı teolojik unsurlardan arındırılmış bir şekilde savunur. Hume'un görüşlerinde faydacılık laikleşmiştir (Güriz, 1996:260).

Hume'un düşüncesinde inanç, doğadaki diğer fenomenlerde olduğu gibi tamamen doğal bir şekilde ortaya çıkar. Biz neye inanacağımıza karar vermeyiz, neyin bizim için çok önemli olduğuna inanmada özgür değilizdir. İnançlar, deneyimlerimizin tekrarları sonucu alışkanlıklarımızla ortaya çıkar. Burada Hume'un vurgulamaya çalıştığı şey, inancın bir duygu ya da duygudaşlık olduğudur (Stroud, 1977:76).

Hume, ahlak felsefesini geliştirirken Francis Hutcheson ve Anthony Shaftesbury'den etkilenmiştir. Hume'un ahlak felsefesinin bilgi felsefesi ile uyumlu olduğu anti rasyonalist yaklaşımının temelleri büyük ölçüde Hutcheson'un görüşleri çerçevesinde şekillenmiştir. Hume'un ahlak felsefesinin ana temasını oluşturan 'duygudaşlık' kavramının temeli, Hutcheson'un 'moral duygu' kavramına dayanır. Shaftesbury ise, Hume'u, moral değerlerin ortaya çıkışında aklın yerine duyguyu öneme yönü ile etkilemiştir (Aktaş, 2001:19).

Hume ilişki içerisinde olduğumuz kişilere olan duygularımızı açıklarken *duygudaşlık* kavramına özel bir önem atfeder. Tüm varlıklarda herhangi bir çıkar birlikteliği olmadan onları birbirine bağlayan bir yakınlaşma isteği görülür. İnsanlarda belirginleşen bu durum karşısında toplum ile ilgisi olmayan bir istekte bulunmak zorlaşır, acı veya mutluluk paylaşıldıkça farklılaşır. Kendini beğenmişlik, hırs, açgözlülük, merak, intikam gibi bizi eyleme geçiren tutkular ne olursa olsun, hepsinin özü veya harekete geçirici ilkesi duygudaşlıktır. Birçok güzel düşünce de buradan türer. Duygularımız diğer tüm izlenimlerden çok kendimize ve zihnin işlemlerine bağımlıdır. Duygular zihinden ve buna bağlı oluşan izlenimlerden oluşur. Başkalarının tutku ve hislerine duygudaşlık gösterdiğimizde, bunlar zihnimizde düşünceler olarak oluşur. Duygudaşlıkta bir düşüncenin izlenime dönüşümü söz konusudur. Dönüşüm nesnelerin bizimle olan ilişkilerinden doğar (Hume, 1978:319-321, 325).

Hume'un ahlak felsefesinin temelini oluşturan tutkular teorisi, insanı anlamının en iyi yolunun, insanın tutkularını ve ruhunu incelemekle mümkün olacağı varsayımına dayanır. Ahlak veya tutkulara ilişkin kavramlar, Hume felsefesinde soyut bir düzenleme veya sistem araçları olarak değil, tarihte ortak yaşamda ortaya çıkmış değerler olarak görülür (Danford, 1990:191). Hume'da tutkular teorisi, bireyin hangi ortamlarda nasıl davrandığını açıklamaya çalışması ve insan psikolojisinin temel dinamiklerini belirlemesi açısından önemlidir. Bu noktada, ahlak felsefesinin temel ilkelerini belirlemekten çok psikoloji bilimine kaymış gibi görünse de (Penelhum, 1993:117-9) Hume, tutkular teorisi ile bireyin akıllı, duyguları ve iradesinin sınırlarını belirlemeye çalışır. Hume, insan doğasını anlayabilmede tutkuların önemine değinir, insan davranışlarında tutkuların belirleyici olduğunu kabul eder ve tutkuları olumsuz bir anlamda değerlendirmez. Hume'a göre tutkuları gözlemleyebilir ve izah edebiliriz. Tutku ve akıl ilişkisinde ise, akıl, tutkuların kölesidir ve öyle olması gerekir. Hiçbir zaman onlara hizmet etmekten ve boyun eğmekten başka görevleri süremez. Akıl ve tutku farklı işlevleri yerine getirir ve bu yüzden zıtlık düşünülemez. Akıl tek başına güdülenme aracı olamaz ancak akıl, tutkuların iyi ve kötü olup olmadıklarında yardımcı olabilir (Hume, 1978:275-7, 282). Hume'un bu yorumuyla aklın, tutkular üzerinde belirleyici olmadığı, dolayısıyla insanın sadece rasyonel bir varlık olmadığı kabul edilmeye başlanmıştır (Norton, 1993:12-3).

Barry'nin de vurguladığı gibi, Hume aklın sınırlılığını ortaya koyarak ortak/ temel kabul edilmiş ahlak öngörüsünde bulunulamayacağını; hukuk, devlet, mülkiyet gibi kavramların bilinçli bir tasarım sonucu değil, bir süreç içinde kendiliğinden oluştuğunu söyleyerek; bilginin kaynağını akla değil deneye dayandırarak bütün rasyonalist toplum teorilerini reddetmenin yolunu açmıştır. Günümüzde anti rasyonalist liberal geleneğe yer alan birçok görüşün kaynağı Hume ile ilişkilendirilmektedir (Barry, 1986:23).

5. Sonuç

Hume ve Locke İngiliz ampirik geleneğin ve Batı dünyasının en önemli filozoflarından kabul edilir. Her iki filozofun bilgi, metafizik ve din felsefesi, sosyal, ekonomik ve politik felsefeye katkıları hala önemini korumaktadır. Özellikle Hume'un bilgi felsefesi ile ilişkili olarak geliştirdiği psikoloji, etik, politik ve ekonomik teorisi, diğer birçok düşünürün politik, sosyal ve etik teorilerinin gelişiminde etkili olmuştur.

Locke'un bilginin kaynağı, kesinliği gibi konuları değerlendirmesi bakımından ampirizmin, toplumsal ve siyasal konuları değerlendirmesi bakımından rasyonel anlayışın etkisinde olduğu görülür. Locke, siyaset felsefesini, kuramsal boyutta, sözleşme, akıl ve doğal hukuk düzleminde ifade etmiştir. Locke'un siyasal iktidarın oluşumunda sözleşmecilik düşüncesi, özgürlük ve bireye ilişkin yorumları, onun akla olan inancını gösterir. Locke'un siyasi düşüncelerinde akıl, irade ve özgürlük arasında önemli bağlantı vardır.

Locke'un sınırlı yönetim, kuvvetler ayrılığı, hoşgörü ve mülkiyete dair radikal düşünceleri, İngiltere'de 1689-1690 yılları arasında etkisini gösteren İngiliz Devriminin⁶ ilkeleri ile büyük ölçüde özdeşleşir. Bu yüzden de Locke'un argümanları, yaşadığı dönem için radikal bir politik ve ekonomik perspektifin ideolojik savunması olarak değerlendirilebilir (Ashcraft & Goldsmith, 1983:800).

⁶ İngilizler bu devrime, Glorious Devrimi/ Şanlı Devrim olarak adlandırırlar.

Hume'un ise asıl katkısı, bilgi felsefesine yönelik düşünceleri ve Aydınlanma düşünürü olmasına rağmen akla eleştirel tutumu ile belirginleşir. Locke'un açtığı çığır, Hume'un felsefesi ile doruk noktasına ulaşmış, Locke ile başlayan İngiliz Aydınlanması Hume ile sona ermiştir. Hume'un *İnsan Doğası Üzerine İnceleme* adlı eseri, Aydınlanma düşüncesi içinde kalarak aydınlanmaya karşı yıkıcı ve ciddi bir eleştiri getirmiştir (Solomon, 1975:75).

Hume, kurucu rasyonalizm⁷ karşısında en köklü tavrı geliştiren 18. Yüzyıl İngiliz Aydınlanma geleneğinin önemli isimlerinden biridir. Hume'un görüşleri, onu sadece Kıta Aydınlanması düşünürlerinden farklılaştırmamış, aynı zamanda onun liberal düşüncede farklı bir geleneğe öncülük etmesini sağlamıştır.

Hume, 20. Yüzyıl'da yaşanan birçok sorunun temeli olarak kabul edilen ve akla olan inançla belirginleşen kurucu rasyonalizm ve "akıl krizi"ni yüzyıllar öncesinden görmüştür. Hume'un temel başarısı, 20. Yüzyıl'da sosyal, siyasal ve ekonomik birçok soruna sebep olduğu varsayılan modern doğa bilimi anlayışı ve yöntemini sorgulama imkanı vermesidir. Hume'un felsefi meydan okuması ile "temel mesele"nin sorgulanması, çözümün de nereden kaynaklanması gerektiği konusunda bir fikir vermektedir. Akıl krizi veya batı rasyonalizminin krizi olarak adlandırılan şey, akıl doğa bilimlerinde merkezi olması değil, akıl insana ilişkin konularda merkezi noktaya taşınmasıdır (Danford, 1990:189). Hume beşeriyete dair olguların ve olayların izahında insanın akıl dışındaki diğer özelliklerine vurgu yapmakla 'insan'ı tekrar doğal bilimlerin açıklanmasında merkezi bir noktaya taşımayı amaçlar.

Akıl, Fransız Aydınlanma taraftarlarınca ele alındığı şekliyle "her şeye muktedir" olarak algılanması, Hume tarafından benimsenmemiş; toplumsal ve siyasal kurumların akıl tarafından kurgulanabileceği düşüncesi kabul edilmemiştir. Locke'un tersine Hume, toplumu, daha pratik ve paylaşılan değerler üzerine inşa etmiştir. Hume'un siyasal ve toplumsal kurumların açıklanmasındaki katkısı, toplumsal kurumların insan yapımı ve gelenekler ile oluştuğunu göstermesinde belirginleşir. Hume'a göre toplum, öncelikli ilkelere veya ortak inançlara değil, paylaşılan pratiklere ve geleneklere dayanır. Hume, siyasal ve toplumsal oluşumu sözleşme gibi hipotetik ve de tarihsel olarak kanıtlanamayacak olan teorilere dayandırmaz.

Hume, siyaseti, ekonomi ve toplumu dizayn aracı olarak değerlendirmez. Gelenek, görenek, alışkanlıklar ve değerlerin önemine yönelik görüşleri, bazı durumlarda otoriteye yatkın yönleri ile muhafazakar olduğu kadar, belli koşullarda devletsiz bir yapının da olabileceğini söyleyerek ve kendiliğinden gelişen düzende mümkün olduğunca yönetim/ devlet kavramına az yer vererek radikal bir dünyanın kapılarını aralar. Hume'un radikalliğinden kast edilen 20. Yüzyıl'ın devrimci görüşlerinde büyük ölçüde kabul gören, toplumsal, sosyal, inançlar, değerler,

⁷ Kurucu rasyonalizm (constructivist rationalism) kavramı, F. A. Hayek tarafından kullanılmıştır. Hayek, kurucu rasyonalizm (constructivist rationalism) ifadesini, Fransız Aydınlanması filozofları ve Kıta Avrupası düşünürlerinin sosyal bilim ve sosyal düzenin işleyişine yönelik "inşa edici" görüşleri için kullanır. Hayek, bu geleneğe sahip filozofları, toplumsal kurumların oluşumunda akıl önemine yaptıkları vurgudan dolayı eleştirir. Bu geleneğe, Ansiklopedistler, Rousseau ve Fizyokratları dahil eder. Hayek'e göre bu geleneğin temsilcileri, toplumsal kurumlar ve beşeriyete dair kavramların bireylerin bilinçli eylemleri neticesinde oluşturduklarını ve bunları kendi arzu ve isteklerine göre değiştirip biçimlendirebileceğini kabul eder. İskoc Aydınlanma düşünürlerinden etkilenen Hayek'in bu anlayışa karşı öngördüğü sistem, kendiliğinden doğan düzen ve onun işleyiştir. Hayek'in kurucu rasyonalizm eleştirisi, onun sosyalizm eleştirisi ile yakından ilişkilidir. Çünkü, bu anlayışın neticesi sosyalizmdir. Daha fazla bilgi için bkn. Hayek, F.A. (1997). Kuruculuğun hataları. (Çev. Simten Çoşar). *Liberal Düşünce*. Sayı 7, 110-124.

fikirler ve maneviyata ilişkin kavramların sosyal alandan dışlandığı bir yapının öngörülmesi veya desteklemesi değildir. Hume'un radikal oluşu, en iyi yönetim veya en iyi toplum modeli gibi önermelerde bulunmak yerine, 20. Yüzyıl'da sosyal bilimlerin ihmal ettiği 'insan'ı odak noktası yapan ve 'insan'ı içselleştiren, insana ait değerlerin topluma ve siyasal yapıya dahil edebileceği bir yapıyı anlamaya ve bunun olabirliğini düşündürmeye yöneltmesidir.

Locke'un önemi ise, Hume'un ihmal ettiği lakin Locke'un vurguladığı, otoriter veya demokratik ancak en temel insani değerleri kabul etmekten yoksun yönetimlere karşı direnme hakkını tanınması, yönetimlerde kuvvetler ayrılığı ve yönetimlerin yetkilerini mülkiyet hakkı ile sınırlandırmasıdır.

Kaynakça

- Aiken, H. D. (1948). *Hume's moral and political philosophy*. Newyork: Machmillan Publishers.
- Aktaş, S. (2001). David Hume'un anti- rasyonalist epistemolojisi üzerine dayalı ahlak ve adalet teorisi. *A.Ü.H.F. Dergisi*, V(1-4).
- Ashcraft, R., & Goldsmith M. M. (1983). Locke, revolution principles, and the formation of whig ideology. *The Historical Journal*, 26(4), 773-800.
- Ayer, A. J. (1992). *The British empiricists*. Oxford: Oxford Universty Press,.
- Barry, N. (1986). *On classical liberalism and libertarianism*. London: Machmillan Publishers.
- Berkeley, G. (1996). İnsan bilgisinin ilkeleri üzerine. (Çev. Halil Turan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Danford, J. W. (1990). *David Hume and the problem of reason*. New Haven and London: Yale University Press.
- Dunn, J. (1967). Consent in the political theory of John Locke. *The Historical Journal*, 10(2), 153-182.
- Fraser A. C. (1908). *Berkeley and spiritual realism*. London: Archibald Constable.
- Gough J. W. (1973). *John Locke's political philosophy*. Oxford: Clarendon Press.
- Green, T. H. (1968). *Hume and Locke*. New York: Thomas Y. Crowell Company.
- Güriz, A. (1996). *Hukuk felsefesi*. Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Haakonssen, K. (1993). The structure of Hume's political theory. In D. F. Norton, J. Taylor (Eds), *The cambridge companion to Hume* (2nd ed., pp. 341- 380). Cambridge: Cambridge Universty Press.
- Hardin, R. (2007). *David Hume: moral and political theorist*. Oxford: Oxford University Press.
- Harrison, J. (1976). *Hume's moral epistemology*. Oxford: Clarendon Press.
- Hayek, F. A. (1997). Kuruculuğun hataları. (Çev. Simten Çoşar). *Liberal Düşünce*, 7, 100-124.
- Hume, D. (1978). *A Treatise of human nature*. L. A. Selby- Bigge, P. H. Nidditch (Eds.). Oxford: Clarendon Press.
- Hume, D. (2011). *Essays moral, political and literary*. In E. F. Miller (Ed.), *Indianapolis: Liberty Classics*. Retrieved 2012, from, <http://oll.libertyfund.org/title/704>
- Hume, D. (2004). *Din üstüne*. (Çev. M. Tunçay). Ankara: İmge Yayınları.

- Johnston, G. A. (1923). *The development of Berkeley's philosophy*. London: Macmillan & CoLimited.
- Kant, I. (2002). *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*. (Çev. İ. Kuçuradi, Y. Örnek). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Locke, J. (1999). *Tabiat kanunu üzerine denemeler*. (Çev. İ. Çetin). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Locke, J. (2002). *Sivil toplumda devlet uygar yönetim üzerine ikinci inceleme*. (Çev. S. Taşçı, H. Akman). İstanbul: Metropol Yayınları.
- Locke, J. (2004). *İnsan anlığı üzerine bir deneme*. (Çev. V. Hacıkadiroğlu). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Locke, J. (2005). *Hoşgörü üstüne bir mektup*. (Çev. M. Yürüşen). Ankara: Liberte Yayınları.
- Macpherson, C. B. (1951). Locke on capitalist appropriation. *The Western Political Quarterly*, 4(4), 550-566.
- Macpherson, C. B. (1962). *The political theory of possesive individualism Hobbes to Locke*. Oxford: Oxford Paperbacks.
- Mcdonald V. (1973). A guide to the interpretation of Locke the political theorist. *Canadian Journal of Political Science*, 6(4), 602-623.
- Milam, M. (1967). The epistemological basis of Locke's idea of property. *The Western Political Quarterly*, 20(1), 16-30.
- Norton, D. F. 1993. Introduction to Hume's thought. In D. F. Norton (Ed.), *The cambridge companion to Hume* (2nd ed., pp. 1-39). Cambridge: Cambridge University Press.
- Penelhum, T. (1993). Hume's moral philosophy. In D. F. Norton (Ed.), *The cambridge companion to Hume* (2nd ed., pp. 238-269). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sabine G. H. (1917). Rationalism in Hume's philosophy. In Sabine, G. H. (Ed.), *Philosophical Essays In Honor of James Edwin Creighton* (pp. 42-60). The New York: Macmillan Company.
- Solomon, R. (1979). *History and human nature*. Sussex: The Harvester Press.
- Stroud, B. (1977). *Hume*. London: Routledge & Kegan.
- Sunar, İ. (1999). *Düşün ve toplum*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Waldron J. (2002). *God, Locke and equality, christian foundations of John Locke's political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Warner, S. D. (1989). Anarchical snares: A reading of Locke's second treatise. *Reason Papers*, 14, 1-3.
- Yayla, A. (2002). *Liberalizm*. Ankara: Liberte Yayınları.